Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Leksikologija i leksikografija I: Leksikografski postupak

Halilović, Senahid

2022-12-31

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/6ca51dde-2a77-4899-84dc-e2515e45155a

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2022.206.15

GEOGRAFIJA RIJEČI: DIMENZIJE MEĐUJEZIČKE LEKSIČKE RAZNOLIKOSTI[1]

Danko Šipka

Apstrakt

U ovom radu, namijenjenom obrazovanom opštem čitalaštvu, predočavaju se oblasti poznate po međujezičkoj leksičkoj raznolikosti i dimenizije po kojima leksika svjetskih jezika varira. Međujezičko variranje u najvećem je broju slučajeva odraz posebnosti kultura koje dani jezici opslužuju, kao i istorijskog razvoja tih jezika i kultura. Izučavanje globalnog leksičkog bogatstva, koje se ogleda u variranju, zapravo je prilog dokumentovanju globalne kulturne raznolikosti. Ovdje se oblasti, dimenzije i primjeri međujezičkog leksičkog variranja predočavaju u opštedostupnom obliku uz upućivanje na izvore gdje su problemi o kojima se govori obrađeni formalno.

Ključne riječi: jezik i kultura, međujezičko leksičko variranje, leksički fond, leksička ekvivalencija, leksički anizomorfizam

1. Uvodna razmatranja

Baza podataka Etnolog (https://www.ethnologue.com/guides/how-many-languages) procjenjuje (krajem novembra 2022) broj jezika na svijetu na 7151 i ističe da je 40% svjetskih jezika ugroženo, sa manje od hiljadu govornika. U globalnom jezičkom variranju imamo, dakle, visok stepen raznovrsnosti ali i visok nivo ugroženosti te raznovrsnosti. Mada je, usljed vladajućih političkih konstelacija i konjunktura na Balkanu uvriježeno mišljenje, kako je pisao Friedman (1999), da su jezici zastave nacija, u stvarnosti, jezik nam daje poseban identitet koji može u nekom stepenu da se preklapa sa etničkim, nacionalnim ili kakvim drugim od brojnih identiteta koje imamo, ali i ne mora.

Na primjer, u Sjedinjenim Američkim Državama poznata su dva ruska jezička ostrva (o pojmu jezičkog ostrva, više u: Lameli i dr., 2010: 335),

[1] Ovdje se u sažetom obliku predstavljaju postavke popularnonaučne knjige *The Geography of Words*, objavljene kod izdavača Cambridge University Press, 2021. godine. Ovoj temi je ujedno bilo posvećeno i predavanje u okviru skupa. Učešće na ovom skupu omogućile su stipendije Fulbrajtovog programa i Stejt departmenta.

gradovi Brajton Bič u gradu Njujorku i Sani Ajls Bič, na Floridi. Govornici u ova dva jezička ostrva imaju veoma izražen ruski jezički identitet – svuda se mogu vidjeti natpisi na ruskom jeziku, tu su prodavnice, restorani, zanatske radnje, itd. Postoje ruskojezična biblioteka i televizija. Čak i bankovni činovnici govore ruski. Međutim, ne radi se uopšte o Rusima, nego o ruskojezičkim Jevrejima, koji u prvom ostrvu nisu čak ni iz Rusije, nego iz Ukrajine, iz Odese. Dakle, etnički identitet je različit od jezičkog. Ovakvih slučajeva širom svijeta jako je mnogo. Na primjer, na svim onim terenima koji su kolonizovani, domorodačko stanovništvo imaće identitet jezika kolonizatora (engleski, španski, portugalski, ruski, arapski, itd.), neki će imati i identitet domorodačkog jezika, a neki i neće (kako vidimo iz pomenutih podataka Etnologa, 40% jezika svijeta je ugroženo), pa će im etnički identitet biti jedno, a jezički drugo. O pogrešnosti poistovjećivanja etničkog i jezičkog identiteta uvjerljivo je pisala Kordić (2010).

Identitet koji dobijamo od svog jezika veže se prvenstveno za leksiku uzevši da je leksika daleko podložnija sociokulturnim i istorijskim mijenama u društvu ili društvima koji dani jezik opslužuje. U istorijskoj lingvistici poznato je razgraničenje između unutrašnje jezičke istorije, koja, ugrubo, obuhvata gramatiku, i spoljnje, koja se usredsređuje na leksiku i druge aspekte funkcionisanja jezika u društvu (više u Trask, 2000: s. v.). Kako sam pokazao u Šipka (2019), postoje tri leksička sloja na kojima nam jezik kojim govorimo određuje identitet: dubinski, razmjenski i površinski.

Na dubinskom nivou, jezik ili jezici s kojima smo odrastali i socijalizovali se određuje ili određuju nas tako što nam propisuje kako dijelimo pojmove u riječi (npr. da ne moramo razlikovati šaku od cijele ruke, da možemo za oboje reći *ruka*), kako metaforama, asocijacijama ili čisto formalno povezujemo riječi (npr. koristimo metaforu *grlić boce*, kao da se radi o čovjeku i procesu pijenja, uzroke raznoraznih bolesti pripisujemo *promaji*, a *stolica* je mali *stol*). Ni najnerazumniji inženjeri ljudskih duša neće se upuštati u intervencije u ovoj oblasti. Ove leksičke konfiguracije duboko su ukorijenjene, izuzetno sporo se i spontano mijenjaju.

U razmjenskom sloju, naš jezik nas određuje tako što nas smješta u određene kulturne krugove, za naš jezik karakterističan je prije svega evropski kulturni krug, ogromna većina onoga što posuđujemo dolazi odande (iz njemačkog, francuskog, odnedavna i engleskog, od čega je mnogo grčko-latinskih internacionalizama, gdje su pomenuta tri jezika tek posrednici), tu je i bliskoistočni kulturni krug, ali u znatno manjem stepenu i u znatnom opadanju. Ovdje su moguće intervencije, recimo u obliku purizma, ali se ukupna

masa riječi koja nas uklapa u dani kulturni krug rijetko bitno mijenja, najčešće dolazi do potiskivanja iz jedne sfere upotrebe u drugu (npr. iz formalne u kolokvijalnu). Ovaj sloj rezultat je kulturnih i jezičkih kontakata, dakle, istorijskih procesa u danoj zajednici govornika, da mu se odrediti porijeklo, za razliku od dubinskog sloja koji nastaje u spontanom razvoju zajednice govornika.

Konačno, površinski sloj određuje nas u dinamici interakcije elita i ukupne mase govornika u oblikovanju standardnojezičke varijante, formiranju novih terminologija, itd. Ovdje su intervencije moguće, ali se konačan rezultat formira u stepenu prihvaćenosti intervencija kod ukupne mase govornika – neke intervencije odlikuju se visokim a neke druge niskim stepenom prihvaćenosti. Dobar primjer za prvo, na primjer u Hrvatskoj su intervencije Iliraca, a za drugo pokušaji nametanja promjena krajem dvadesetog vijeka.

Sva tri leksička nivoa identiteta daju danom jeziku određeni kulturni profil. To što se kulturni profili jezika širom svijeta razlikuju jedan je od uzročnika razlike među leksičkim sistemima, onoga što je još Zgusta (1971) nazivao leksičkim anizomorfizmom. Leksički anizomorfizam izrazito se ispoljava u tri široke oblasti: u različitim konfiguracijama koje leksika danog jezika ima (ovdje ćemo ih nazvati mapama i mrežama riječi), u načinima na koji se leksika proširuje (npr. kad se pojave nove tehnologije, ovdje to zovemo rađanjem riječi), te u diskursnom aktiviranju leksema (npr. kako nekoga pozdravljamo, ovdje ćemo govoriti o riječima u akciji). U naredna tri dijela predstavićemo te tri široke oblasti, rad završiti uopštavanjem na osnovu iznesenih primjera u dijelu pod nazivom *Riječ o riječima*.

2. Mape i mreže riječi

Prva dimenzija koja definiše leksički profil danog jezika jeste konfiguracija leksičkog sistema. Ugrubo govoreći, na koji način su pojmovi podijeljeni u riječi, što onda i određuje kako su unutar riječi organizovana značenja, te na koji način su riječi i značenja povezana jedna s drugima. U tradiciji međukulturne antropološke i kontrastivne lingvistike, počevši od ranih predstavnika kakvi su, na primjer, Sapir (1921), Whorf (1956), Lado (1957) pa sve do novijih predstavnika ovih lingističkih pristupa, kakvi su Palmer (1976) i Sharifian (2017), identifikovane su različite oblasti, gdje se međukulturne leksičke razlike jasno ogledaju. Ovdje ćemo primjere dimenzija leksičkog variranja predstaviti po najkarakterističnijim oblastima međujezičkog leksičkog variranja: mjerama, bojama i rodbinskim nazivima. Pri poređenjima ovog tipa,

valja imati na umu ono što je rusko-američki lingvista Roman Jakobson napisao u jednom svom radu s polovine prošlog vijeka (Jakobson, 1959: 236): da se jezici razlikuju ne po tome šta mogu, nego šta moraju izreći. Tako, recimo, ruski mora da razlikuje dvije nijanse plave – golubiju, koja vuče na sivo (*голубой*), i sinju, intenzivniju plavu (*синий*), a naš jezik ne mora, mada može. Slično tome, mandarinski kineski ne može da uputi na brata a da ne kaže da li je brat stariji (gēgē, 哥哥) ili mlađi (dìdì, 弟弟). I zaista, svaki jezik gradi sopstvenu mrežu riječi i pojmova, pa, kad želimo da ih povežemo, u učenju ili prevođenju, moramo da premostimo nepodudarnosti između dva sistema riječi i pojmova.

2. 1. Mjere

Jedna od izrazitih nepodudarnosti jeste način na koji jezici organizuju različite mjere i skale. Ovdje imamo u vidu ne različito, manje ili više precizno, baždarenje skala (kako je u slučaju pomenute dvije ruske plave boje), nego nepodudarnosti u mjestu koje će riječ, često mjera nečega, zauzimati na skali. Govornici slovenskih jezika prepoznatljivi su, između ostalog, kada govore američki engleski, i po tome što, za razliku od Amerikanaca, ne koriste hiperbole u pohvalama. Recimo, kad ga američki domaćin pita kakav je bio ručak, Rus će reći da je bio dobar (*good*) ili u redu (*OK*). Za Rusa je ovo pohvala, a za Amerikanca uvreda. Naime, u američkoj kulturi uobičajeno je da se hvali u hiperbolama, američka skala zahtijeva višu vrijednost u hvaljenju, pa je ekvivalent recimo našeg *dobar*, kad se govori o ručku, ne dobar (*good*), nego zadivljujući (*awesome*). Maksima američke kulture u ovoj oblasti je: "ako nemaš ništa lijepo da kažeš, nemoj reći ništa" (*If you don't have anything nice to say*, *don't say anything at all*). Kod nas, pak, izricanje pokuda nije ništa neuobičajeno. Ovo ima veze sa individualističkom prirodom američke kulture, gdje je individua bitnija od zajednice, pa tako i zaštićena, i kolektivističkom naše, gdje je zajednica bitnija, pa individua nije zaštićena od kritike.

Razlike ovog tipa nekada su izražene brojevima. Kad sam prije četvrt vijeka boravio na postdoktorskom usavršavanju u Njemačkoj, imao sam priliku da čujem ponosne gastarbajtere kako se hvale da im sin ima sve same jedinice. Na njemačkoj skali ocjena, jedinica je najviša ocjena, a petica i šestica su nedovoljne, dakle, skala je u odnosu na našu obrnuta, pa je njemačka jedinica naša petica, a naša jedinica njemačka petica ili šestica. Za razliku od prethodno navedenog američkog slučaja, ovdje razlike baš i nemaju neke veze sa kulturom, Nijemci su jednostavno uzeli poredak kao osnovu (jedan je kao

prvo mjesto), a mi količinu (najveći broj na skali je najbolji). Poljaci i Rusi, opet, imaju skalu poput naše, gdje veći broj znači bolju ocjenu, ali imaju dvije neprelazne ocjene. Već dvojka je ocjena za propadanje (za razliku od naše, koja je posljednja slamka spasa za mnoge učenike), dok uz nju postoji i jedinica, koja se daje da bi se pokazalo da je učenik beznadežan slučaj: ne samo da je učenik propao, nego i ne pokazuje znakove toga da može bolje. Tako se onda naše *dvojkaš* potpuno razlikuje od ruskog *двоечник* (doslovno: dvojkaš) – ova ruska riječ znači zapravo *jediničar* (učenik koji propada).

U nekim slučajevima različite skale uslovljene su razlikama u prirodnom okruženju. Tako istočnoafrički jezik (*ki*)*svahili*, koji se govori u pojasu oko ekvatora, gdje Sunce uvijek izlazi u šest ujutro a zalazi u šest uveče, mjeri sate od izlaska i zalaska sunca, pa je onda *saa moja asubuhi*, jedan ujutro (sat nakon izlaska Sunca), naše sedam, a *saa moja usiku*, jedan uveče (sat nakon zalaska sunca), naše devetnaest. U klimatskim zonama kao što je naša, gdje vrijeme izlaska i zalaska sunca varira, bilo je logičnije poći od podneva, kada je sunce na najvišoj tački na horizontu u bilo koje doba godine. Ovdje u prevodu dodajemo odnosno oduzimamo šest sati.

Nekada su ove razlike manje drastične. Recimo, američki engleski ne broji prizemlje, pa je onda američki prvi sprat (*first floor*) naš drugi sprat. Tako, onda, kad Amerikancu kažete da je neko pao s prvog sprata i povrijedio se, to mu zvuči kao kad biste nama rekli da je neko pao s prizemlja. Ovdje je jedan jednako dva i obrnuto. Slično tome, Amerikanci, kad govore o veličini stana ili kuće, broje samo spavaće sobe, pa je onda *two-bedroom apartment* (stan sa dvije spavaće sobe) najčešće trosoban stan, a može da bude i četverosoban, ako ima zasebnu primaću sobu i sobu za gledanje televizije.

Jezici su poznati i po tome da različito organizuju sisteme brojeva. Naš je decimalan i prilično jednostavan: *dvanaest* je etimološki dva na deset (dakle dodajemo dva broju deset) a *dvadeset* predstavlja dvije desetke i tako sa svim naesticama i deseticama. Različiti su jezici tipa francuskog, gdje se decimalni sistem miješa sa vigezimalnim, pa se, recimo, devedeset devet kaže: *quatre-vingt-dix-neuf* ‘četiri dvadeset deset devet’. Albanski je sličan francuskom, ali je prisustvo vigezimalnog ograničeno na samo dva broja – dvadeset: *njëzet* (jedna vigezimalna jedinica) i četrdeset: *dyzet* (dvije vigezimalne jedinice). Sve ostalo je decimalno, npr. *tri* je *tre*, deset je *dhjetë*, trinaest je *trembëdhjetë* ‘tri ponad deset’, a trideset *tridhjetë* ‘tri desetice’. Kako su mi rekli dok sam bio u Albaniji, kolokvijalno se i ove dvije vigezimalne potiskuju, pa se četrdeset kaže *katërdhjetë* (četiri desetice). Ovo je, naravno, samo sićušan uzorak razlika u sistemima brojeva, šira slika može se dobiti u Comrie (2021).

Razlike u skalama nisu ograničene samo na brojeve. Ako, recimo, uporedimo hrvatske i poljske nazive mjeseci, vidjećemo da je poljski ciklus, sa sjevera Evrope, pomjeren za mjesec unazad. Tako je onda mjesec cvjetanja lipe kod Hrvata juni (*lipanj*), a kod Poljaka juli (*lipiec*). Slično tome, mjesec opadanja lišća kod Hrvata je oktobar (*listopad*), a kod Poljaka novembar (*listopad*). Slično je i sa mjesecom kad se žanje srpom: hrvatski *srpanj* je juli, a poljski *sierpień* avgust. Dobar dio ovih razlika hrvatska varijanta ispoljava i u odnosu na češki te ukrajinski, koji takođe imaju narodne nazive mjeseci. Od svih poznatih mi kalendara, najzanimljiviji je albanski: on na jednom mjestu skuplja sve što se može naći po kalendarima drugih evropskih jezika. Tu su neprevedeni latinski nazivi: npr. *janar* za januar, prevedeni latinski nazivi, kao *djetor* za decembar 'deseti mjesec' (rimski kalendar počinjao je martom), nazivi zasnovani na poljoprivrednom ciklusu, tipa pomenutih poljskih, npr. *qërshor* za juni, doslovno: mjesec trešanja, te opisni nazivi, tipa *shkurt* za februar (kratki).

Nekad se razlikuje i to kad počinje ciklus. Tako u engleskom postoje dva redoslijeda dana u sedmici: tradicionalni, gdje sedmica počinje nedjeljom i poslovni, gdje sedmica počinje ponedjeljkom, baš kao kod nas ili Kineza. Slično je i sa Novom godinom. Kineska Nova godina pomična je i počinje krajem januara ili u februaru. Novruz, Nova godina perzijskih naroda obično pada na 21. mart. Prvog dana aprila je asirska Nova godina, sredinom aprila je sinhaleska Nova godina a tako je i kod dosta manjih naroda Indijskog potkontinenta. Druge nedjelje u junu u Nigeriji se slavi jorubanska Nova godina, Roš hašana, jevrejska Nova godina obično pada u septembru ili oktobru. Prvi muharem, početak islamske Nove godine prati hidžretski kalendar, pa je znatno više pomičan od drugih sličnih praznika. Dakle, svako malo negdje u svijetu slavi se početak nove godine.

Poznati su komični rezultati mašinskih prevoda, a kratki spojevi u komunikaciji dešavaju se i izvan tih sistema. Boraveći prije neku godinu na Tajlandu, imao sam priliku da vidim zaprepašteno lice lokalnog vodiča, kada su mu američki turisti rekli da je ljeti prosječna temperatura u njihovom gradu osamdeset stepeni (oni su govorili u Farenhajtima, a on razumio u Celzijusima). Kako Amerikanci, bezmalo jedini u svijetu, koriste zastario sistem mjera zasnovan na tijelu (*inč*, ono što se kod nas kod vodoinstalatera zvalo *col*, zapravo je dužina palca, onda ima *stopa*, pa *jarda*, što je korak, itd.), a skoro svi drugi metrički sistem, u prevodima na praktički bilo koji drugi jezik mogu da nastanu kratki spojevi kao ovi s temperaturom. Tako američka kola ne mjere ubrzanje od 0 do 100, nego od 0 do 60, kako u doslovnom

tako i u prenesenom značenju. Recimo, kurs priprema za maraton reći će da će vas dovesti od 0 do 60 za dva mjeseca (u smislu od nekoga ko uopšte ne trči do nekoga ko može da istrči maraton). Slično je i s dužinom maratona, koja kod Amerikanaca nije 42 kilometara, nego 26.2 milje (često će ponosni "finišeri" na kola staviti naljepnicu sa ovim decimalnim brojem).

Pominjano ubrzanje bilo je poznato i u (sada već odavno blagopočivšoj) istočnonjemačkoj kulturi. Naime, ponosni vlasnici trabanta (od milošte zvanog *Trab(b)i*) govorili su, donekle crnohumorno, za njegovo ubrzanje ovako: *0-100 am selben Tag* 'od 0 do 100 u istom danu'.

Vidjeli smo, dakle, da jedan nije uvijek jedan, da može biti dva, pet, šest ili sedam. Ključ povezivanja dva jezika u ovom smislu, u procesu učenja ili prevođenja, jeste shvatanje da ne postoji jedan kalup za sve jezike i njihove kulture. Postojanje različitih skala i nepodudarnost vrijednosti na njima jedan je od onih elemenata koji doprinosi zanimljivosti i raznovrsnosti našeg jezičkog i kulturnog svijeta, baš kao što razne biljne i životinjske vrste doprinose ljepoti našeg prirodnog okruženja.

2. 2. Boje

Jedna od najljepših Ćopićevih pripovjedaka, "Bašta sljezove boje", počinje konstatacijom da mu je deda Rade razlikovao svega četiri boje. Deda Rade možda jeste neobičan govornik našeg jezika u tom pogledu, ali nije usamljen u globalnim razmjerama.

Šezdesetih godina dvadesetog vijeka Berlin i Kej (1969) u svojoj klasičnoj studiji o osnovnim nazivima za boje pronašli su i takve jezike gdje se razlikuju svega dva osnovna naziva u cijelom spektru boja. Oni su grupisali jezike po broju osnovnih naziva, od tih koji razlikuju svega dva, preko onih koji razlikuju tri, četiri, itd. boje sve do onih koji ih razlikuju jedanaest. Po njima, prva faza, kako je zovu (oni dodaju razvojno tumačenje razlikovanju više ili manje boja) podrazumijeva razlikovanje crnog i bijelog (ono što se, kad se govori o osobi u jeziku koji razlikuje boje zove daltonizam). Faze onda idu ovako: druga (crna, bijela, crvena), treća A (crna, bijela, crvena, zelena – sa mogućim proširenjem na plavo), treća B (crna, bijela, crvena, žuta), četvrta (crna, bijela, crvena, zelena, žuta), peta (crna, bijela, crvena, zelena, žuta, plava), šesta (crna, bijela, crvena, zelena, žuta, plava, smeđa), sedma (crna, bijela, crvena, zelena, žuta, plava, smeđa, ljubičasta, ružičasta, narandžasta, siva). Govornici raznih jezika gledaju u isti spektar boja, ali ih njihovi jezici

različito dijele, manje ili više precizno. Treba napomenuti, ovdje se radi o osnovnim nazivima – naziva za nijanse ima neuporedivo više.

Razlike se javljaju i među srodnim jezicima, tako ruski razlikuje riječi za dvije vrste plave boje: *синий* (sinju) i *голубой* (golubiju plavu), dakle moraju podijeliti ono što je kod nas plava u cjelini u dvije kategorije. Lera Borodicki (2011), kalifornijska profesorica bjeloruskog porijekla, provela je niz eksperimenata u kojima je pokušala da pokaže da postojanje preciznijih naziva za boje utiče na samu percepciju boja, dakle, da jezik utiče na mišljenje. Ovakve teze nisu opšteprihvaćene, za razliku od stava da mišljenje utiče na jezik. Slične podjele nalazimo i u drugim evropskim jezicima, mađarski tako dijeli crvenu boju u dvije (*piros* i *vörös*), a turski (istorijski) u tri kategorije (*kırmızı*, *al*, i *kızıl*). I u praslovenskom su postojala dva naziva na crnu boju, *čr̥n-*, što i danas imamo, i *vornъ,* što se koristilo za "mast" (boju životinjske dlake), što i danas imamo, makar i marginalno, u *konji vrani*, *vranac*, itd.

Kad smo već kod konja, tu srećemo niz specifičnih naziva za njihovu "mast". Uz *vranca* (crnog konja), imamo *čilaša* (bijelog konja), *zelenka* (sivkastog), *dorata* (smeđeg sa crnom grivom i repom), *alata* (crvenkastosmeđeg konja), *kulaša* (žućkastog sa crnom grivom i repom), *šarca* (bijelog sa pjegama), *putalja* (konja sa bijelim biljezima iznad kopita), itd.

I vino je posebna priča, kad su u pitanju boje. Niti je *bijelo vino* bijelo (najčešće je žućkasto), niti je *crno* crno (obično je purpurnocrvene boje). I dok je u jezicima vinske kulture uobičajeno da se bijelo vino zove bijelim (francuski *vin blanc*, španski *vino blanco*, italijanski *vino bianco*, njemački *Wießwein*, engleski *white wine*, itd.), ono što mi zovemo crnim, većina jezika i dijalekata vinske kulture zove crvenim (francuski *vin rouge*, italijanski *vino rosso*, nemački *Rotwein*, engleski *red wine*). U grupi s nama su rijetki slučajevi, recimo, najpoznatije sicilijansko vino je *Nero d'Avola* 'crno iz Avole' – sam naziv vina potiče od sorte grožđa, koje je dosta tamno. Slični su i govornici španskog. Tamo je naziv *vino tinto* 'mastiljavo vino' – nije crno ali je zagasitoplava tu negdje. I Portugalci imaju svoj kuriozum – tamo je najpoznatija vrsta bijelog vina *vinho verde*, 'doslovno: zeleno vino'. Radi se o zagasitijoj žutoj boji, mada je zapravo značenje ovoga zelen zapravo 'mlad': u pitanju je bilo, u vrijeme kad je naziv ustoličen, mlado vino. Naravno, kod nas i drugdje, postoji i *ružica* iliti *roze*, što vinu dodaje još jednu boju. A kaže se, mada znatno rjeđe, i *crveno vino* za crno.

Kinezi su, opet, specifični u odnosu na mnoge druge u boji čaja. Ono što mi zovemo crni čaj (a tako i kraljevi čajepitija Englezi: *black tea*) u

mandarinskom kineskom se zove 红茶 (hóng chá) ‘crveni čaj’. Rusi imaju obje mogućnosti*: черный чай* (crni čaj) i *красный чай* (crveni čaj).

Nije zanimljivo samo različito uspostavljanje granica na spektru boja, nego i kako se boje određuju. Homerolozi su već decenijama zbunjeni “morem boje vina” koje se javlja na nekoliko mjesta u Odiseji i Ilijadi – pitanje je kakva je to zapravo boja. I naši izučavaoci usmene književne baštine imali su nemalih problema sa razumijevanjem pridjeva *rujan* (u onom “rujno vino pije”) – da li je u pitanju žućkasta ili crvenkasta boja. U onom mjesecu što ga Hrvati zovu *rujan* lišće ima i jednu i drugu boju. Slično je i sa klasičnim staroruskim djelom “Slovo o Igorovom pohodu”, gdje se javlja *синее вино*. Tu su filolozi otkrili da se, zapravo, radi o votki slamnate boje. Poljaci i danas proizvode votku pod nazivom *siwucha* (pepeljastosiva, pridjev *siwy* znači i ‘sijed’ u poljskom).

Nekad je jasno kakva je boja, ali je uspostavljena veza neobična u drugim kulturama. Tako nama čudno zvuči da u poljskom osim smeđih, plavih, zelenih, itd. očiju, kakve imamo i mi, postoje i “pivske oči” (*piwne oczy*), što je kod nas samo svjetlija nijansa smeđe. Poljacima i mnogim drugima će opet biti čudna naša *plava kosa*. U poljskom je opet sijeda kosa, kako rekosmo: *siwa*.

Kad je neodređenost u pitanju, biće da je svjetski šampion naša *šućmurasta boja*, koja ne samo da može da bude bilo koja neodređena boja, nego ima i konkretna značenja, što se vidi iz definicije u Rečniku srpskog jezika Matice srpske (RMS, 2011, s. v.): “koji je neodređene boje, sivkast, pepeljast” – boja je istovremeno i određena i neodređena.

Mada se u današnjem jeziku ova upotreba gubi, kod nas su se, pod uticajem turskog jezika, boje koristile za razdvajanje prehrambenih proizvoda, pa smo tako imali *plavi patlidžan* i *crveni patlidžan* (paradajz), *bijele bubrege* (testise) i *crne bubrege* (bubrege), *crnu džigericu* (jetru) i *bijelu džigericu* (pluća), itd. Zanimljiv je u riječi za *patlidžan* rascjep između našeg jezika i makedonskog. Dok se kod nas ta riječ koristi isključivo za plavi patlidžan, u makedonskom su sačuvana oba značenja (s tim što se na crveni može uputiti i pozajmljenicom: *domat*). Naravno, mi i dalje imamo *crveni*, odnosno *crni* i *bijeli luk*, makedonski ih je, opet razdvojio, pa je *luk* bijeli luk a *kromid* crveni. Onako kako mi imaju i govornici indonežanskog: *Bawang merah dan bawang putih* ‘Crveni i bijeli luk, *bawang* je luk, *merah* crveni a *putih* bijeli’ čak je i indonežanska verzija pepeljuge.

Kulture se razlikuju i po tome kakve asocijacije bude pojedine boje. Kod nas je žuta simbol otmjenosti. U jednoj od najpoznatijih pjesama Jovana

Dučića "Moja poezija" kaže se: "Ja ne mećem na te đinđuve sa trakom, Nego žute ruže u te kose duge". Ova boja se, doduše, može vezivati i za bolest, ono kad neko užuti i u onoj poslovici "Žuti žutuju, crveni putuju" (crvena, a još više rumena je, opet, simbol zdravlja). Kod Kineza zlatnožuta boja vezuje se, istina, za carski dvor, radi se o boji imperatora, ali, kada tu boju spojimo sa filmovima, značenje se drastično mijenja. Naime žuti filmovi (黃色電影, huáng sè diàn yǐng) jesu pornografski filmovi. U engleskom su, opet, pornografski plavi filmovi (*blue movies*). Slično je i sa crnom, koja se kod nas vezuje za sahrane ili nešto negativno (*crni sine*), dok se, recimo u Saudijskoj Arabiji, crno vezuje za žene (žene nose crne, muškarci bijele odore). Dakle, ovde vidimo istu boju, ali je prate različite asocijacije. Nekada će se boje semantizovati u neočekivanim kontekstima. Tako su navijači Fudbalskog kluba "Sarajevo", čiji su dresovi bordo boje, a za koji navijaju pretežno osobe iz tradicionalne čaršije, smislili slogan: "Boja dresa – boja fesa".

U ideologiji i politici boje se koriste veoma široko. Svi znamo za crvene i bijele Ruse, njihove crvene i bijele armije. U politici Nijemci su izuzetno kreativni. Oni, recimo, imaju semaforsku koaliciju (*Ampelkoalition*), čine je ljevičari (crveni), liberali (žuti), te ekolozi (zeleni). Onda ima jamajkanska koalicija (*Jamaica-Koalition*): desničari (crni), liberali (žuti), ekolozi (zeleni) – u bojama jamajkanske zastave. Ima onda kenijska, *Kenia-Koalition* (u bojama kenijske zastave): ekolozi (zeleni), ljevičari (crveni) i desničari (crni). Tu je naposljetku i njemačka koalicija (*Deutschland-Koalition*, skraćeno *D-Koalition*), u bojama njemačke zastave: desničari (crni), ljevičari (crveni) i liberali (žuti).

Ne razlikuju se samo jezici i kulture u percipiranju boja i u onome što se za njih vezuje. Unutar svakog jezika, unutar svake kulture, postoje određene grupe koje imaju potrebu za preciznijim ili drukčijim poimanjem boja. Tako za većinu govornika našeg jezika crvena i zelena imaju značenje zaustavljanja i polaska, kako ih vide na semaforu, bilo da su pješaci ili vozači. Pomorci i avijatičari, opet, za ove boje vezuju i dodatna značenja desne odnosno lijeve strane (u pravcu kretanja), jer plovila odnosno vazduhoplovi imaju takva svjetla na te dvije strane. Svako ko zna imalo o slikarstvu, sjetiće se akvamarina, cinobera, pariske modre, sivomaslinaste (poznate pod šifrom SMB i svima onima koji su služili vojsku), bakrenocrvene, te kestenjastosmeđe.

Vrativši se Ćopićevom dedi s početka ovog poglavlja, možemo reći da je on na donjem kraju skale razlikovanja boja. Stariji čitaoci sjetiće se nekoga ko je zasigurno na samom vrhu te skale – kultne sportske komentatorke umjetničkog klizanja Milke Babović. Gospođa Milka ne samo da nas je revnosno

obavještavala o svakom uspješno izvedenom dvostrukom lucu i trostrukom ritbergeru, nego je i haljine svih klizačica odreda komentarisala u stilu: prekrasna kombinacija tirkiznoplave tkanine sa iskričavosrebrnim šljokicama.

2. 3. Rodbinski nazivi

Naša terminologija rodbinskih odnosa znatno je bogatija nego u drugim slovenskim jezicima. Na primjer, u Rusa će *дядя* biti i naše stric i ujak i tetak. Tu su onda *jetrve*, *zaove*, *pašenozi*, drugo i treće koljeno, itd. O pojmu *kuma* i *kume* (prvenstveno onih vjenčanih) i da ne govorimo. Rusi, doduše, češće koriste patronimike (kod nas je očevo ime rezervisano za čitulje ili su svedeni na srednje slovo – ekstreman je u tom smislu islandski, gdje su prezimena zapravo patronimici, što je bila starija praksa u mnogim drugim kulturama), ali to je samo jedna najbliža neposredna rodbinska veza. U nekim našim krajevima, veoma često se u obraćanju koristi *rode (moj)*, postoje izrazi tipa da nam neko *nije ni rod ni pomozi Bog* i sl. Postoji onda metaforska upotreba glagola *oroditi se* (s nekim), ako s rečenom osobom stupamo u veoma bliske odnose. Značaj naših rodbinskih odnosa vidi se i u tome što je razbaštinjenje (recimo u engleskom čisto pravna stvar, koristi se glagol *to dispossess* ili *to disinherit*) kod nas javni čin potpunog negiranja srodnika. Kod nas se, recimo sina, *odriče* (preko novina).

Neki rodbinski nazivi postoje, ali se zapravo ne koriste. Mi, recimo, imamo sistem naziva za pretke u 16 koljena (od oca i majke do bijelog orla i bijele pčele). Međutim u upotrebi su samo četiri koljena (*otac – majka, deda – baka, pradjeda – prababa, čukundeda – čukunbaba*) – već kod *navrdede* i *navrbabe* lanac predaka puca za većinu govornika (većina će, čak i ako zna takvog svog pretka obično ponavljati prefiks pra-). *Kurđeli, askurđeli, kurđupi, kurelebala i kurajberi* samo su neka od koljena predaka, a zapravo su izašla iz upotrebe.

Mada komplikovan u odnosu na, recimo, pomenuti ruski, a tako i engleski, njemački, francuski, itd. naš sistem rodbinskih naziva jednostavan je u odnosu na mnoge druge u preko sedam hiljada svjetskih jezika (koliko se, kako po kome, misli da ih ima). Kod nas se taj sistem zasniva na četiri činjenice: da li je veza krvna ili pravna, da li je sa strane oca ili majke, o kom se pokoljenju radi u odnosu na onoga ko se rodbinski određuje, te kog je pola osoba u odnosu na koju se neko određuje. Tako će onda *ujak* biti muška osoba prethodnog pokoljenja u krvnoj vezi a sa majčine strane.

Postoji niz dodatnih kriterijuma koje razni jezici koriste, a postoje, opet, i takvi jezici koji imaju izrazito prostu nomenklaturu rodbinskih naziva. Od tih

jednostavnih za svjetskog šampiona važi amazonski jezik pirahan. Tu imamo ovakve nazive *ʻahaigí* ‘neko moje generacije’, *tiobáhai* ‘neko iz generacije mlađe od moje’, *baíʻi* ‘neko iz generacije starije od moje ko ima nada mnom neku vlast’, itd. Slično tome arizonski jezik *pipaš* nema posebne nazive za brata i sestru, već samo: *nyak* ‘mlađi brat ili sestra’ i *nchen* ‘stariji brat ili sestra’. Mandarinski kineski spada u one jezike gdje nalazimo nazive preciznije od naših. Recimo, u tom bi jeziku riječ za brata bila pretjerano uopštena. Kinezi koriste posebne riječi za starijeg brata (gēgē, 哥哥) i mlađeg brata (dìdì, 弟弟). Ako žele da kažu brat, onda će jednostavno starijeg brata staviti ispred mlađeg i navesti obojicu (a uvijek se ono što ima “prvenstvo” navodi prvo): gēgē dìdì, 哥哥, 弟弟. Ovo je primjer unutargeneracijskog raslojavanja po starosti. Kod nas se to sačuvalo u nasljeđivanju prijestola i u svim onim bajkama o trojici braće (najstarijem, srednjem i najmlađem) ali ne i u posebnim nazivima. Ima, opet, i jezika koji rodbinske nazive razlikuju po polu osobe koja se određuje. Recimo, u amazonskom jeziku *šipibo*, osoba muškog pola zvaće svog ujaka ili strica *epa*, a osoba ženskog roda *koka*, ujna ili strina će biti *nači* za muškarca, a *huata* za ženu, itd.

Jezici se razlikuju i u “rastegljivosti” rodbinskih naziva. Tako u australijskom jeziku *jandruvandha* imamo situaciju da se riječ *ngarndri* koja znači ‘majka’ koristi i za majčinu sestru (tetku), kćerke majčine sestre (sestre od tetke) i druge osobe ženskog pola. Isto tako, *ngapiri* znači ‘otac’ ali se upotrebljava i za očevog brata (strica) i mnoge druge rođake. Određeno proširivanje rodbinskih odnosa vidi se i u prenošenju rodbinskih naziva na nepoznate osobe: *brate, buraz, burazeru*, itd., što nalazimo u razgovornim oblicima, a tako je i u slučaju engleskog (najčešće u obliku *bro*), španskog (*hermano*) ili arapskog (moj brate: *akhi*, أخي). Treba pomenuti i pobratimstvo odnosno posestrimstvo, u narodnim pjesmama ono se i razvija u: “po Bogu brat / sestra” a u mnogim kulturama naziva krvnim bratstvom odnosno sestrinstvom (npr. u engleskom *blood-brotherhood* i *blood-sisterhood*). Kraljević Marko imao je više pobratima i posestrimu vilu. Česta su i metaforska proširenja rodbinskih naziva. Tako od *sestra* u mnogim jezicima imamo časne sestre, pa od milosrdnih časnih sestara i medicinske sestre, a onda postoji i drugi krak gdje je ciljni metaforski domen lezbejka. I ona sredstva obraćanja djece starijim osobama *čiko* i *teta*, izvorno su rodbinski nazivi: *stric* i *tetka*. Ovaj posljednji ima i deminutivno proširenje *tetkica* za školsku čistačicu na ekavskom terenu. U indijskom engleskom, tetkica (*auntie*) koristi se kao izraz za obraćanje iz poštovanja za svaku stariju ženu.

Odražavanje rodbinskih odnosa u jeziku nije ograničeno samo na bogatiju ili manje bogatu mrežu pojmova odnosno na njihovo pojmovno i upotrebno širenje. Različiti jezici mogu da utiču i na različit izbor riječi koje nemaju veze sa rodbinskim odnosima. Da je *tašta* odnosno *punica* pravi bauk znamo iz naše (i ne samo naše) popularne kulture, poglavito starog i novog izdanja televizijske serije "Pozorište u kući" i gospođe Nikolajević. Ipak, nije to ništa u poređenju s nekim australijskim jezicima. Tako u jeziku *uv ojkangand*, sa poluostrva Jork na sjeveru Australije, postoji poseban registar (sfera upotrebe jezika sa odgovarajućim jezičkim sredstvima) za kojom će posegnuti budući zet kada govori o svojoj potencijalnoj punici u prisustvu drugih. Radi se o registru izražavanja poštovanja (dakle, i buduća, odnosno moguća tašta, već postaje bauk). Tako onda, stopalo je *embal* u neutralnom registru, dakle, svakodnevnom govoru. Međutim, kad zet razgovara sa nekim ko je u srodstvu s mogućom taštom, on će koristiti riječ *arrmubun*, da bi izrazio svoje poštovanje.

3. Rađanje riječi

Ovdje ćemo predstaviti dva primjera popunjavanja leksičkog fonda – jedan u slučaju kad se pojave nove tehnologije, pa su potrebne i nove riječi za datosti koje s tim tehnologijama dolaze, drugi u primjeru skraćivanja, kojim se najčešće markira određena uža sfera upotrebe, recimo profesionalna.

3. 1. Nove tehnologije

Amerikanci vole svoja kola – nije ni čudno, gotovo svuda u Sjedinjenim Državama život bez kola prosto je nezamisliv. Tako se onda u automobilskoj terminologiji javljaju višerječne ili složene lekseme, koje doživljavaju kola kao živa bića. Tako onda imamo *headlights* (prednja svjetla automobila, doslovno: glavena svjetla) i *tail lights* (zadnja svjetla, doslovno: repna svjetla). Uz to automobili, kad se pokvare, skrenu na zaustavnu traku, koja se zove rame autoputa (eng. *shoulder*) a automobilski motor je jedna od rijetkih stvari (preciznije: onoga što nisu ljudi) na koju se može uputiti zamjenicom ona (eng. *she*).

Jezici se razlikuju po tendenciji da grade više ili manje složene lekseme. Tu je nadaleko poznat njemački. Dok zakon na koji riječ upućuje nije ukinut, najduža i najkompleksnija njemačka riječ bila je: *Rindfleischetikettierungsueberwachungsaufgabenuebertragungsgesetz*

'zakon kojim se delegira obaveza etiketiranja i nadziranja goveđeg mesa'. Zakon (sa riječju od 63 slova za koju naša najduža riječ *prestolonasljednikovičicin* izgleda sasvim kratka) uveden je 1999. u saveznoj državi Meklemburg – Zapadna Pomeranija a ukinut je prije neku godinu u procesu usklađivanja sa zakondavstvom EU. Ovo je primjer riječi trakavice. Najduža u rječnicima zabilježena njemačka trakavica trenutno u opštoj upotrebi sada je *Kraftfahrzeughaftpflichtversicherung* 'obavezno osiguranje motornog vozila'.

Dijelom zbog ovih leksičkih pantljičara (a dijelom zbog nepredvidivosti roda i komplikovane promjene imenica i glagola) Mark Tven je 1880. napisao esej pod naslovom *The Awful German Language* 'Odvratni njemački jezik'. Tven navodi primjere riječi kao *Generalstaatsverordnetenversammlungen* 'opšti sabor državnih poslanika' i onda komentariše: These things are not words, they are alphabetical processions. "Ta čuda nisu riječi, već alfabetske procesije."

Granica među riječju i rečenicom zamućena je u inkorporativnim jezicima, kakav je *navaho*, domorodni jezik Arizone i Novog Meksika, gdje, recimo, *yibąs* znači "to (nešto poput točka) se kotrlja" a akuzativ *yoołbąs* izražava značenje 'život kotrlja taj predmet, on kotrlja taj predmet", dakle, u glagol 'kotrljati' uključeni su njegovi aktanti i objekti.

Postajanje složenih leksema i frazema veoma je često u prihvatanju novih tehnologija. U nekim jezicima mogu se pojaviti isti kreativni frazemi, da bi u jednom jeziku veoma brzo nestali a u drugom se održavali. Tako je recimo sa elektronskim mozgom za računar kod nas i u mandarinskom kineskom. Kod nas se ovaj izraz odavno više ne koristi, dok je u mandarinskom kineskom upravo to naziv za kompjuter: 电脑 (diàn nǎo) – prvi znak (ovdje u pojednostavljenoj ortografiji, kako se koristi u NR Kini) znači struja, elektronski, električni, itd. a drugi mozak. Mandarinski inače obiluje kreativnim frazemima za električne stvari, televizor je, recimo: 电视 (dianshi / diànshì) 'električno gledanje', film 电影 (dianying / diànyǐng) 'električna sjenka' a telefon 电话 (diànhuà) 'električni glas', itd. Slični su i drugi neologizmi. Uzmimo recimo riječ za aerodrom: 飞机场 (fēijīchǎng). Prvi znak znači letjeti, drugi mašina, uređaj, a treći prostor. Tako je onda aerodrom: prostor za leteće mašine.

Novi tehnološki nazivi mogu imati različitu motivaciju i tu se jezici mogu međusobno razlikovati. Tako engleski ima dvije različite motivacije frazema za mobilni telefon: to što je telefon mobilan (za razliku od stacionarnog, koji se zove doslovno zemaljska linija: *land line*) i to što je telefon ćelija u mreži sličnih ćelija. Tako onda imamo *mobile phone* ('mobilni telefon', više se

koristi u britanskom) i *cell phone* (‘ćelijski telefon’, više se koristi u američkom). Sličan ovom drugom frazemu imaju i Poljaci, oni ga kolokvijalno zovu *komórka* (doslovno ‘ćelija’, skraćeno od: *telefon komórkowy*) ili Albanci, kod kojih se kaže: *celulari*, skraćeno od *telefoni cellular*. Ovo skraćivanje veoma je uobičajeno u kolokvijalnom jeziku, i kod nas će se reći *mobilni* ili *mobitel* a ne cio naziv.

Vraćajući se američkim automobilskim metaforama gdje se kola povezuju sa poznatim predmetima svakodnevnog života, treba pomenuti *T-bone collision* (dosl. T-kost sudar). Ovo je naime bočni sudar, gdje jedno vozilo prednjom stranom udara u bok drugog, pa odozgo izgledaju kao slovo T. Nekoliko je ovdje kulturno specifičnih stvari. Prvo, nazivanje po obliku slova, što se vidi samo iz vazduha, govori o praksi snimanja ovakvih sudara iz helikoptera za američke televizije. Drugo, T-kost je iz naziva za vrstu steka, koji u sredini ima kost u obliku slova T, s jedne strane slova je biftek a s druge ramstek. Kod nas se meso tranžira drukčije, oko kosti (zasebno na *biftek* i *ramstek*), pa takav stek i ne postoji.

Nekada će se potreba imenovanja naziva u nekoj kulturi pojaviti znatno kasnije nego u drugoj. Da ostanemo pri automobilskim terminima, u Americi je ogromna većina kola s automatskim mjenjačem, putevi ravni i široki a razdaljine velike, pa postoji zgodna sprava koja omogućava da dignemo nogu s gasa pri dužim vožnjama koja se naziva *cruise control* (doslovno: kontrola krstarenja, misli se: kontrola brzine kretanja). U mnogim evropskim jezicima, npr. njemačkom, poljskom, pa i kod nas, nađen je, na osnovu latinskog, veoma uspješan ekvivalent: *tempomat*. Kako su u Evropi razdaljine kraće, putevi izuvijaniji i većina kola nema automatski mjenjač, potreba za imenovanjem ovog uređaja javila se relativno kasno. Slično je i s onim što se u engleskom zove *air conditioning* (skraćeno *AC* ili *A/C*), doslovno ‘stvaranje uslova u vazduhu’. Kako je američka klima u južnim državama prilično surova i zahtijeva hlađenje, ovakvi uređaji, pa i ime za njih, koriste se odavno. Kod nas su ljeta tek odnedavno užasno sparna, pa zahtijevaju hlađenje i naziv *klima uređaj* (razgovorno se i skraćuje u: *klima*) pojavio se ne tako davno.

3. 2. Domenska leksika

U JNA se lično naoružanje čistilo deterdžentom za rastvaranje naslaga čađi, poznatijim pod skraćenicom *DRNČ*. Od te skraćenice je onda formiran glagol *drnčati* ‘čistiti deterdžentom za ručno čišćenje naoružanja’). Sa političkim obrazovanjem i vaspitanjem, na koje je ljudstvo upućivano nakon čišćenja

naoružanja, nije bilo nikakvih problema, to je vrlo jednostavno skraćeno u POiVe. Nije JNA bila jedina vojska sklona skraćivanju. U Americi je komandir *CO* (*commanding officer*), mlađi oficir je *NCO* (*non-commissioned officer*), specijalne jedinice *SOF* (*Special Operation Forces*) i sl. Nije to ništa u poređenju s Rusima. Oni imaju, recimo, *зампол* (*заместитель командира по политической части* 'zamjenik komandira za politička pitanja'). Nisu samo vojske poznate po skraćivanju. Nijemci recimo imaju *Kripo* za *Kriminalpolizei* 'kriminalna policija', *Kfz* za *Kraftfahrzeug* 'motorno vozilo' i *Azubi* za *Auszubildender* 'šegrt, učenik na školskoj praksi'.

Stabilne ili manje stabilne skraćenice javljaju se u različitim oblicima života. Danas su gotovo zaboravljene neke ključne skraćenice iz doba narodne vlasti: *SR* (*socijalistička republika*), *CK* (*centralni komitet*), *EPP* (*ekonomsko-propagandni program*) itd., o *OOUR-u* (*osnovnoj organizaciji udruženog rada*), *SOUR-u* (*složenoj organizaciji udruženog rada*), *SIV-u* (*Saveznom izvršnom vijeću*) te *ONO i DSZ* (*opštenarodna odbrana i društvena samozaštita*) da i ne govorimo. Danas su ih zamijenile skraćenice kao *MMF* (*Međunarodni monetarni fond*), *EU* (*Evropska Unija*), te gomila skraćenica za stranke tipa *SPS* (*Socijalistička partija Srbije*) ili *HDZ* (*Hrvatska demokratska zajednica*), koje su kolektivno zamijenile onu jednu partiju: *SKJ* (*Savez komunista Jugoslavije*). Neke skraćenice ranijeg doba nestale su iz upotrebe zbog tehnoloških promjena. Takav je *PTT* 'Pošta, Telegraf i Telefon', *LP* (za dugosvirajuću ploču, od engleskog *long-play*) a i *CD* (*compact disk* 'kompaktni disk') zapravo je već izašao iz upotrebe.

U nekim slučajevima govornici nisu svjesni da je neka riječ skraćenica. Tako je s našim *pretis loncem*. Naziv potiče od naziva proizvođača, baš kao i, recimo, digitron. Naziv proizvođača, *Pretis*, zapravo je skraćenica od *Preduzeće Tito Sarajevo*. Skraćenica je i *granap*, koja se u nekim krajevima koristi za manju prodavnicu hrane. Ovo je skraćenica od *gradsko nabavno preduzeće*, čega veći dio govornika neće biti svjestan. Slično je i sa američkim nazivom za poštanski broj. On se zove *zip code*. Ovo *zip* skraćenica je od *zone improvement plan* 'plan za unapređenje zona', a taj plan uvela je Američka pošta 1963. da bi poboljšala protok poštanskih pošiljki efikasnijim sistemom obilježavanja zona dostave. Međutim, skraćenica nije izabrana slučajno. Kako je to slučaj sa mnogim američkim skraćenicama, i ova je izabrana tako da se podudara sa glagolom *zip*, čije je jedno značenje 'kretati se brzo i energično'. Česte su u engleskom takozvane mnemoničke skraćenice, koje imaju neko značenje a sadrže riječi bitne za ono na šta upućuju. Na primjer, skraćenica *SMART* (podudara se sa pridjevom *smart*

'pametan') za uspostavljanje ciljeva u vođenju projekata, koja je složena od riječi: *specific* 'specifičan', *measurable* 'mjerljiv', *achievable* 'ostvariv', *relevant* 'relevantan', *time-bound* 's određenim rokovima'. Ima i skraćenica iz engleskog koje su pozajmljene kod nas a ni većina govornika engleskog ni naših govornika riječ neće više osjećati kao skraćenicu. Takvi su radar i laser. Ovaj prvi skraćenica je od engleskog: *radio detecting and ranging* 'radijsko otkrivanje i određivanje odstojanja'. Drugi naziv skraćenica je od *light amplification by stimulated emission of radiation* 'pojačanje svjetla stimulisanim isijavanjem zračenja'. U osnovi, dobar dio ovakvih skraćenica gubi vezu sa onim od čega je skraćena kad se pojam koji označavaju ustoliči.

Mi skraćenicama zovemo i one koje su složene od početnih slova višečlanih naziva (npr. *d. o. o. – društvo s ograničenom odgovornošću*) i one koje nastaju izostavljanjem dijelova jedne riječi, npr. *prof.* za *profesor*. U engleskom se ove prve zovu *acronyms* 'akronimi', a druge *abbreviations* 'skraćenice'. Postoje različiti načini u raznim jezicima kako se skraćuju pojedinačne riječi, mada prevladava izostavljanje posljednjeg dijela riječi kako je u pominjanom primjeru *prof.* Ipak ima i sasvim specifičnih načina skraćivanja kao u američkoj neformalnoj vojnoj skraćenici za tumača (usmenog prevodioca). U standardnom jeziku riječ za usmenog prevodioca je: *interpreter*. Američka vojna lica ovo skraćuju u *terp* odbacujući prednji i zadnji dio riječi.

I u Trećem Rajhu skraćivanje je cvjetalo. Ozloglašeni *Gestapo* skraćenica je kontaminacijskog tipa od *Geheime Staatspolizei* 'tajna državna policija', *SS* je akronim od *Schutzstaffel* 'zaštitni odred', *KZ* ili *KL* je *Konzentrationslager* 'koncentracioni logor', a *NSDAP* je *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* 'Nacionalsocijalistička njemačka radnička partija'. Čak su i projektili s kraja rata, *fau jedan* i *fau dva* (*V1* i *V2*) bili skraćenica od *Vergeltungswaffe* 'osvetničko oružje' (trebalo je da osvete bombardovanje njemačkih gradova). Valjda najakrobatskija skraćenica Trećeg Rajha označavala je Ministartstvo Rajha za prosvjećivanje naroda i propagandu: *RMVP* skraćeno za: *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*.

Bez skraćenica se ne može, a posebno bez njih ne mogu autoritarna društva i organizacije (vojska, policija i sl.). Moglo bi se reći da je pretjerano skraćivanje kada se ne radi o čisto profesionalnoj sferi upotrebe dobar pokazatelj autoritarizma. Znao je to i bivši tajni agent Jan Fleming, autor romana o Džejmsu Bondu. Organizacija zlikovaca s kojom se Bond hvata ukoštac označena je skraćenicom i zove se: *SPECTRE* (*SPecial Executive for Counter-intelligence, Terrorism, Revenge and Extortion* 'Posebni izvršni organ za kontraobavještajne djelatnosti, terorizam, osvetu i iznuđivanje').

Inače, sama skraćenica poklapa se u pisanju i izgovoru sa britanskom riječju *spectre* (u američkoj varijanti pisanje je: *specter*) sa značenjem 'avet, sablast'.

4. Riječi u akciji

U ovom dijelu primjeri korištenja riječi u kontekstu biće dati na osnovu različite prakse pozdravljanja i oslovljavanja, čestitanja, i izražavanja saučešća u raznim jezicima.

4. 1. Pozdravljanje i oslovljavanje

Ranije su u oslovljavanju svi bili drugovi i drugarice, da bi se s nestankom narodne vlasti preko noći pretvorili u gospodu i gospođe. Kod nas je taj proces prošao bezbolno jer je postojala formula za obraćanje iz međuratnog perioda koja se vrlo brzo i jednostavno vratila. Kod Rusa nije bilo tako. Izraz *товарищ* lako je izbačen, ali je bio problem čim ga zamijeniti. Riječi *господин* i *госпожа* ne koriste se tako često i ne zvuče tako prirodno kao kod nas, a jedno vrijeme govornici su bili zbunjeni šta zapravo da koriste. Jedan od razloga ovoga je što i dalje dominira formalno obraćanje pomoću imena i patronimika, npr. Путину će se obratiti sa *Владимир Владимирович* a ne sa **господин Путин* (dok je još radio u KGB-u, bio je *товарищ Путин*). Problem je kad nekome ne znamo *имя-отчество*.

Kod Poljaka se način obraćanja nije ni mijenjao u vrijeme Narodne Republike Poljske. Naime, tamo su riječi za gospodina i gospođu, *Pan* i *Pani*, uvijek bile u upotrebi pa se Poljaci tom aspektu tranzicije nisu ni trebali prilagođavati. Dvije su stvari tu zanimljive. Prvo, ove riječi koriste se i u persiranju. Mi kažemo, recimo: "Ko ste Vi?", a Poljaci će doslovno reći: "Ko je gospodin/gospođa?" (*Kim Pan / Pani jest?*). Bilo je, doduše, pokušaja da se nametne persiranje bez ove riječi *Pan / Pani*, onako kako je u ruskom i kod nas, pa da bude, u ovom navedenom primjeru: *Kim Wy jesteście?* "Ko ste Vi?", međutim to je bilo samo u upotrebi unutar vojske i policije NR Poljske, a, kad je krajem osamdesetih uspostavljena nova vlast, ti su oblici i iz tih ograničenih sfera upotrebe nestali.

U poljskom obraćanju zanimljivo je još nekoliko stvari. Prvo, riječi *Pan / Pani* koriste se sa imenom, a ne sa prezimenom. Tako, ako se neko zove *Marek Kowalski*, u formalnom oslovljavanju koristićemo *Pan Marek* (u vokativu *Panie Marku*), ne *Pan Kowalski*. Ovaj posljednji oblik nekada se koristio kada bi neko oslovljavao svoje podređene, a inače može da bude čak i

uvredljiv. Postoje nadalje profesije za koje nije uobičajeno koristiti *Pan*, već se umjesto toga koristi specifična titula za oslovljavanje člana te profesije. Tako je sveštenik *ksiądz*, advokat je *mecenas*, neko s doktoratom *doktor*, profesor je *profesor*, dekan *dziekan*, rektor *rektor*, novinar je *redaktor*. Pritom se titule "podižu". Prodekan (*prodziekan*) će u oslovljavanju biti *dziekan*, prorektor (*prorektor*) će biti *rektor* a svaki novinar biće redaktor (*redaktor*). Jednom prilikom mi je jedan njemački kolega pričao o tome kako je bio zbunjen kad su mu prilikom njegove posjete jednom poljskom univerzitetu predstavljene tri osobe i za sve tri je rečeno da su dekani na istom odsjeku. U stvari jedan je bio dekan a ostali prodekani. Poljaci, nadalje, imaju veoma suženu upotrebu neformalne upotrebe, recimo čak i u tradicionalnoj užoj porodici (stvari se postepeno mijenjaju) neće se koristiti u obraćanju majci (ili bilo kom drugom srodniku iz prethodnih generacija), recimo: *Czy wiesz…?* 'Da li znaš?', nego *Czy mama wie…?* 'Zna li mama?' Ovo pravilo o upotrebi persiranja unutar porodice u nekim porodicama se razgrađuje.

Kad već pomenusmo Nijemce, tamo je zanimljivo oslovljavanje žena. Naime, raniji oblici *Frau* (gospođa, za udatu ženu) i *Fräulein* (gospođica, za mladu neudatu) danas su potpuno zamijenjeni ovim prvim oblikom. Upotreba ovog drugog uvredljiva je, za razliku od našeg *gospođica*, koje je samo zastarjelo. I engleski ima sličnu stvar, samo je tamo nađeno kompromisno rješenje u skraćenici. Naime, umjesto skraćenice *Mrs*. za udatu ženu i *Miss* (gospođica) sve više se koristi *Ms.* (čita se [miz]) koje je neutralno.

Navedeni primjeri upotrebe titula u oslovljavanju i imenovanju, s imenom ili prezimenom zapravo su podvrsta takozvanih honorifika, jezičkih sredstava za iskazivanje poštovanja (takvo je sredstvo i upotreba *Vi* umjesto *ti*). Nekada je upotreba nepodudarna u dva jezika, što uzrokuje greške u govorenju. Recimo, tipična greška govornika španskog u engleskom je da, recimo, nekoga ko se zove *John Smith* (Džon Smit) oslovljavaju sa *Mr. John* umjesto sa *Mr. Smith*. Naime, špansko *señor* sasvim se normalno koristi s imenom.

Nekada može biti nezgodno da se moramo opredjeljivati za formalno ili neformalno oslovljavanje (persiranje ili oslovljavanje na "ti"). Tu dobro dođu jezici koji takvu razliku ne moraju da ispolje. Takav je engleski a njegova upotreba zasvjedočena je među ruskom aristokratijom baš u funkciji izbjegavanja da se pokaže razlika. Naime, u dva jezika koji su normalno bili u upotrebi ta se razlika u obraćanju mora izraziti – *tu* prema *vous* u francuskom odnosno *ты* prema *Вы* u ruskom. U engleskom se za oba člana para koristi *you*, pa je postojala praksa preključivanja sa francuskog ili ruskog na engleski u situacijama kada ne žele da odrede da li su sa nekim na "ti" ili "vi".

Daleko od toga da engleski nema sredstva za izražavanje formalnosti, radi se samo o tome da ih možemo lakše izbjeći. U engleskom formalnom obraćanju koristićemo prezime sa titulom, a ime u neformalnom obraćanju (npr. *Mr. Smith* – formalno, *John* – neformalno). U nekim sferama ljudskog postojanja, recimo u vojsci ili konzervativnim krugovima na jugu SAD-a, takozvanom "biblijskom pojasu" postoji praksa da se u formalnom obraćanju dodaje *sir* 'gospodine' ili *ma'am* 'gospođo' na kraju iskaza i u obraćanju. Tako u tim krugovima potvrdni odgovor neće biti samo *Yes* 'Da', nego *Yes, sir* ili *Yes, ma'am* (Da, gospodine ili Da, gospođo).

Neki jezici, poput korejskog, poznati su po veoma razgranatom sistemu honorifika koji uključuje i specifične riječi, npr. za oca postoji neutralna riječ 아버지 (*abeoji*) kao i riječ za izražavanje poštovanja: 아버님 (*abeonim*). Tu su onda zasebni oblici glagola za izražavanje poštovanja, te izuzetno razgranat sistem čestica (partikula), koje dodajemo oblicima riječi da bismo izrazili poštovanje. Koja će se od tih čestica koristiti, zavisi od društvenog položaja osoba koje razgovaraju – neke će biti rezervisane za one koji su na manje-više istom nivou, a neke kada se podređeni obraća nadređenom. Kad uporedimo složenost ovog sistema honorifika, oni pomenuti ruski problemi da nađu zamjenu za *товарищ* i nisu nešto komplikovano.

Posebna je priča, pa i kod nas, kako se obraćamo pojedinim članovima porodice, posebno onima iz prethodnih generacija. Kod nas je danas uobičajeno oslovaljavanje na "ti" te oslovljavanje i imenovanje (u prisustvu treće osobe) i oslovljavanje pomoću rodbinskog naziva (npr. *mama, tata*). Nije tako uvijek bilo, pogotovo na sjeveru u krajevima koji su duže vrijeme bili u Austrougarskom Carstvu. Ranije je bilo uobičajeno oslovljavanje roditelja na "Vi". Slična tradicija može se vidjeti u kajkavskoj popjevki pod naslovom "Mamica su štrukle pekli". Sistem obraćanja i imenovanja ide i dalje u svođenju na opšte imenovanje i obraćanje da se kod mlađih osoba javlja upotreba imena roditelja umjesto rodbinskog naziva. Sličan proces vidi se i u engleskom jeziku. Recimo u crtanom filmu Simpsonovi, lik Barta gradi se dobrim dijelom na njegovom pomanjkanju kućnog vaspitanja. Jedan element nevaspitanosti je to što se ocu obraća korištenjem njegovog imena: Homer. Slični procesi javljaju se i, recimo, u poljskom. Tamo je uobičajeno da se roditeljima obraća u trećem licu jednine, na primer: *Jak się mama czuje?*, doslovno: 'Kako se mama osjeća'. To je, otprilike, ekvivivalent za persiranje, jer bi se osobi koju persiramo rekli, takođe u trećem licu jednine: *Jak się Pani czuje?*, doslovno: 'Kako se gospođa osjeća' (zapravo: 'Kako se osjećate?'). Međutim, kod mlađih ljudi u posljednje vrijeme osjeća se određena tendencija

da se roditelje ne persira. Tako ćemo onda sresti i one koji će svojoj majci reći: *Jak się czujesz?* (‘Kako se osjećaš?’, dakle u drugom licu jednine, kako bismo se obratili i drugu ili nekom drugom koga ne persiramo).

4. 2. Čestitanje

U *navatlu*, jednom od domorodnih meksičkih jezika, nema riječi za čestitanje, pa se čestita ovako: *Mah xicmopaquiltilia in motlamacehualiz!* ‘Želim da uživaš u onome šta si zaslužio’. Slično tome *pipaš*, jedan od urođeničkih jezika Arizone, nema riječi za hvala, nego se zahvaljuje ovako: *’Ayuu nymuuaay dany ’iiwaa xotk.* ‘Ono što ti dade mom srcu bilo je dobro’. Mandarinski kineski i japanski imaju kompaktne riječi za čestitanje, ali se na čestitke i zahvale ne odgovara sa *hvala*, to bi bio veliki bezobrazluk. Od govornika ovih jezika očekuje se da se žustro protive pohvali. Tako u mandarinskom kineskom odgovor na pohvalu nije 谢谢, *xièxiè* ‘hvala’, nego 哪裡,哪里, *nălĭ, nălĭ* ‘nije tako, nije istina’. Sličan je i japanski, gdje odgovor na hvalu nije ありがとうございます, *arigatoo (gozaimasu)* ‘hvala (mnogo)’ nego ‘ne, ne, zaista nije tako’ (いえいえ、それほどでも, *īe, īe, sorehodo demo*). I u argentinskom španskom (pogotovo u oblasti Buenos Airesa), uobičajen odgovor na pohvalu je *¡No, por favor!* ‘Nemojte, molim Vas’.

Razlike ovog tipa utiču na učenje jezika i na najosnovnijem nivou. Kad sam u Americi učio mandarinski kineski, iz knjige smo naučili ekvivalent engleskog: ‘Pleased to meet you’ (drago mi je, pri upoznavanju). Fraza je glasila ovako: 认识 你 很 高兴, *rènshì nǐ hěn gāoxìng!* Nekoliko godina kasnije boravio sam u Kini i koristio ovu frazu. Moji sagovornici bili su prilično zbunjeni, pa sam mislio da pogrešno izgovaram tonove. Tonove sam provjerio i bili su uredu, ali je reakcija novih ljudi koje sam upoznavao bila uvijek ista. Onda sam pitao lingviste i ispostavilo se da se u kineskom zapravo i ne koristi ekvivalent fraze ‘Pleased to meet you’. Predstave se, rukuju se i to je to. Autori mog udžbenika slijedili su engleski kulturni scenario pa ubacili ekvivalent za ‘Pleased to meet you’, koji postoji u teoriji, ali ne i u praksi.

Engleska riječ *congratulation* (obično se koristi u množini: congratulations ‘čestitke’ dolazi iz latinskog. Sastavljena je od *con* ‘sa, skupa’, and *gratulari* ‘zahvaljivati, radovati se’. Ideja je da osoba koja čestita dijeli radost s onim kome čestita. Francusko *félicitations* je također iz latinskog, ali drugog glagola: *felicitari*, izvedenog od *felix* ‘sretan’, ‘plodan’. Špansko *felicitaciones* ima isto porijeklo. Nijemci opet koriste njemačke riječi *Herzlichen Glückwunsch*, doslovno ‘srdačne želje za sreću’. Kod Južnih Slovena imamo:

čestitam u slovenačkom i kod nas, *честитки* u makedonskom, *честито* u bugarskom, sve su izvedene od praslovenskog **čьstь* ‘čast, respekt’, pa su slične i neformalnom engleskom obliku za čestitanje: *Respect!* S druge strane, mnoge engleske formule za četitanje govornicima drugih jezika zvuče izrazito čudno. Uzmite *Good for you!* (Svaka čast!, doslovno: Dobro za tebe!). Osobama iz kolektivističkih kultura vrlo je čudno da osoba koja čestita ne učestvuje u sreći onoga kome čestita. Manje-više, njima to zvuči kao: “To je dobro za tebe, a mene za to baš briga.”

Želimo dobro i kad se zdravimo. Makedonsko i naše *здраво* (*zdravo*), bugarsko *здравей* te rusko *здравствуй* vode porijeklo od **zdorv(ijь)* ‘zdrav’, jedni drugima želimo zdravlje. Slovenački pozdrav *živijo* sličan je u željenju dobra, oni ga koriste i kad ne piju. U južnonjemačkom prostoru (kod Bavaraca, Austrijanaca, itd.) željenje dobra je toliko da su spremni da sagovorniku budu robovi. Jedan od uobičajenih pozdrava je *Servus!*, od latinskog *servus* ‘sluga, rob’. Ovaj pozdrav imaju i Mađari, samo ga malo drukčije pišu *Szervusz!* Italijansko *ciao*, koje je ostvarilo vrtoglavu svjetsku karijeru (između ostalog koristi se i u španskom, francuskom, rumunskom, holandskom, engleskom, njemačkom, letonskom, malteškom, japanskom i svim slovenskim jezicima) ima slično porijeklo. Skraćeno je od venetskog *s-ciao*, izvedenog od *sciavo*, što je skraćena fraza *s-ciao vostro* ‘vaš rob’.

Kako rekosmo ranije, narodi se razlikuju po tome kad im počinje nova godina, a slični su po tome da u to vrijeme jedni drugima žele dobro. Kako u slovenskim jezicima riječ *sretan* upućuje i na stanje zadovoljstva i na to da je neko sretne ruke, u novogodišnjim željama sadržano je i jedno i drugo. Tako je sa *Srečno novo leto* u slovenačkom, *Sretna nova godina* kod nas, *Среќна нова година* u makedonskom, *Szczęśliwego nowego roku* u poljskom, *Šťastný nový rok* u češkom, *Счастливого Нового года* u ruskom, itd. Nalazimo ovo i u nekim germanskim jezicima, npr. *Gelukkig nieuwjaar*! u holandskom i *Glückliches neues Jahr!* u njemačkom. Postoje u njemačkom i alternativne čestitke, a zanimljiva je: *Guten Rutsch!* ‘Dobro skliznuće’. Iza njega je mentalna slika klizanja u novu godinu od prije globalnog pregrijevanja, dok je na prelomu decembra i januara još bilo jakih mrazeva i leda.

Postoje i razne druge situacije u kojima se sagovornicima želi dobro. Govornici engleskog koji kišu od sagovornika dobiju blagoslov (*Bless you!* doslovno: neka te blagoslovi) a oni koji hoće da istaknu svoju nereligioznost, koristiće njemačku pozajmicu *Gesundheit!*, doslovno: ‘zdravlje’, u smislu: želim ti zdravlje. Ovo je slično onome što nalazimo po slovenskim jezicima: *na zdrowie* u poljskom i *nazdravlje* kod nas. Isto možemo koristiti i kad

nazdravljamo (i sam glagol izveden je od te fraze), nema veze što je medicina pokazala da konzumiranje alkohola i nije baš tako zdravo. Želimo dobro i kad iskazujemo poštovanje, a tu su Korejci svjetski šampioni. Kod njih postoji nekoliko nivoa iskazivanja poštovanja (odnosno nepoštovanja). Tu su prvo visoki nivoi: *Hasoseo-che* (veoma formalno učtivo), *Hasipsio-che* (formalno učtivo); onda idu srednji nivoi: *Haeyo-che* (neformalno učtivo), *Hao-che* (formalno neutralno u pogledu učtivosti), *Hage-che* (neutralno u pogledu formalnosti i učtivosti); i na kraju niži nivoi: *Haera-che* (formalno neučtivo), *Hae-che* (neformalno neučtio). Svaki od ovih nivoa aktivira svoja jezička sredstva u određenim situacijama.

Vidjeli smo samo mali fragment situacija gdje jedni drugima želimo dobro. U velikoj raznovrsnosti načina na koji se to radi širom svijeta postoji jedna konstanta. Sve formule željenja dobra proizlaze iz opšteljudske sposobnosti empatije. Željenje dobra, ako je iskreno, podrazumijeva prepoznavanje sagovornikovih potreba i želja.

4. 3. Saučestvovanje

Živim već preko dvadeset godina na američkom jugozapadu, ali sam kontakt neke vrste s tim područjem imao od dječačkih dana. Krivac je Karl Maj, njemački pisac koji je pisao romane o američkom Divljem zapadu a da nije na njega kročio nogom (treba reći da je konačno posjetio SAD nakon što su ga njegovi romani o ovoj zemlji proslavili).

Zajedno sa izmišljenim avanturama, Maj je zaslužan i za to što danas imamo izraz *vječna lovišta.* Ovo je prevod njemačkog termina sa istim značenjem *Ewige Jagdgründe*. I u svim drugim sredinama gdje su Majevi romani bili popularni, imamo ovaj izraz: *večna lovišča* u slovenačkom, *věčná loviště* u češkom, *kraina wiecznych łowów* ‘zemlja vječnog lova’ u poljskom, *Eeuwige jachtvelden* u holandskom, itd.

Izgleda da su se u ovom izrazu spojile njemačka fraza *ewige Ruhe* ‘vječni mir’ i fraza *happy hunting grounds* ‘sretna lovišta’, koju nalazimo u djelu Džemsa Fenimora Kupera *Posljednji Mohikanac*. Sama fraza dolazi iz sistema vjerovanja nekoliko naroda Centralne američke ravnice, uključujući Lakote i njihove mentalne slike zagrobnog života. Kako saznajemo ovdje: https://de.wikipedia.org/wiki/Ewige_Jagdgründe, samu frazu u njemačkom vjerovatno nije upotrijebio Maj, nego Frederik Armand Struberg, ali je nesumnjivo da ju je širom Evrope proširio Maj, teško bi bilo naći nekoga izvan kruga stručnjaka za njemačku književnost kome je Štruberg poznat.

Donekle šaljivo upućivanje ovom frazom na neki način umekšava smrt. I inače, o smrti se često govori indirektno. U islamu je arapski naziv za zagrobni život الآخرة , *al akhirah* odatle i *ahiret*. Tako je onda uobičajeno upućivanje na smrt: *preseliti* (*na ahiret*). U slovenačkom se također indirektno upućuje na smrt, ali na drugi način. Koristi se oblik *posloviti se* 'pozdraviti se' kad se u medijima govori o smrti poznatih osoba, recimo glumaca: *Poslovil se je Radko Polič*. Rusi kažu: *Его / Её не стало*, doslovno: 'Nestalo ga/je', još doslovnije, ovo ima veze sa glagolom *стать* 'stajati'.

I slovenačka i ruska fraza su formalne. Makedonski ima glagol *почине*, sa značenjem 'odmoriti se' ili 'umrijeti, u smislu naći vječni odmor'. Glagol je formalan, u medijima se može čuti *Почина претседател,* ali i neformalan, pa se u privatnom razgovoru može reći: *Почина ми другар*. Kod nas je, opet, *preminuti*, prije svega ograničen na formalne kontekste, recimo medije. U pravoslavlju postoji još formalniji izraz, koji će se prvenstveno koristiti za sveštena lica: *upokojiti se*.

Ne izražavaju sve fraze o umiranju poštovanje, neke su šaljive. Tako engleski ima *to push up the daisies* 'gurati bijele rade prema gore' (neko ko je umro je *six feet under* 'na dubini od šest stopa', radi se o strandardnoj dubini grobne jame, nešto preko 180 centimetara), postoji onda i *to bite the dust* 'gristi prašinu' (tu je živa slika padanja nekoga ko je pogođen u dvoboju na Divljem zapadu), *to croak* (krakati, kao gavran, što je loš znak, a ova mentalna slika pojačana je zvukom predsmrtnog hropca), i *to kick the bucket* 'šutnuti kantu'. Porijeklo ove fraze nije razjašnjeno, ali je jedno objašnjenje da se radi o vješanju, gdje je osuđenik stajao na kanti. Alternativno objašnjenje govori o trzanju nogu u trenutku smrti. I španski ima izraz za smrt tog tipa *estirar la pata* 'istegnuti noge'.

I mi imamo nešto slično: *otegnuti papke*, samo je nivo izraženog nepoštovanja još viši. Tako je i kod glagola *crći* koji je neutralan kad se koristi za životinje, neformalan kad se koristi za uređaje (npr. auto), a uvredljiv kad se primijeni na ljude.

U trenucima smrti izražava se empatija. Engleska riječ *condolence* (koristi se u množini: condolences) potiče od latinskog *con* 'sa, skupa' i *dolere* 'žaliti, patiti'. Slična je formula i u mnogim drugim evropskim jezicima gdje je latinski termin posuđen. Tako je u francuskom *condoléances*, italijanskom *condoglianze,* malteškom *kondoljanzi*, rumunskom *condoleanțe*, portugalskom *condolências*, španskom *condolencias*, itd. Ima i jezika koji nisu posudili latinsku riječ, ali su je kalkirali (manje ili više doslovno preveli u značenju 'žaliti s nekim, učestvovati u nečijem žaljenu'): njemačko *Beileid*,

slovenačko *sožalje*, naše *sućut* i *saučešće*, makedonsko *сочувство*, rusko *соболезнование*, itd.

Način na koji govorimo o životu uopšte nije različit od načina na koji govorimo o njegovom kraju. Neke stvari su opšteljudske, druge su veličanstveno raznovrsne u vezanosti za različite jezike i kulture.

5. Riječ o riječima

O jeziku se često govori kao o onome što nas čini ljudima i razlikuje od ostalih životinja. Prirodni ljudski jezici zaista su znatno kompleksniji od komunikacijskih sistema drugih životinja. Nije onda jasno koliko je Franjo Asiški bio uspješan kad je propovijedao pticama. U prethodna tri odjeljka predstavili smo elemente leksičke arhitekture koji su tijesno povezani sa kulturnom pozadinom tih jezika pa tako doprinose kulturnom profilu jezika kojim govorimo i daju nam kulturni identitet kao govornicima danih jezika. Jezici služe svojim kulturama, a kulture su ukorijenjene u određenom vremenu i prostoru. Sve ovo se ogleda u jeziku. Vidjeli smo različite načine na koje jezici širom svijeta tranžiraju pojmove u riječi, vidjeli smo i mehanizme koji su na djelu kad se javi potreba za novim riječima i kako i ovi načini popunjavanja leksike na globalnom nivou ispoljavaju raznovrsnost. Raznovrsnost postoji i u načinima kako riječi koristimo u jezičkom i društvenom kontekstu, što smo vidjeli u prethodnom odjeljku. Imajući sve ovo u vidu, možemo reći da jezik, poglavito njegova leksika, koja nas čini ljudima, istovremeno nas čvrsto povezuje sa ostatkom životinjskog i, šire, prirodnog svijeta. Raznolikost ljudskih jezika je vrsta adaptacije kulturnim nišama koje jezici opslužuju, baš kao što i druge životinje, pa i biljke adaptiraju svoje osobine biomu unutar kojeg funkcionišu. Različiti načini na koji govorimo o mjerama, dijelimo skale boja, izražavamo rodbinske odnose, pronalazimo nove riječi, riječima obilježavamo svoj domen rada, kako se jedni drugima obraćamo, kako čestitamo i saučestvujemo, sve je to slično razvoju različitog perja kod ptica, te rađanju plodova različitog oblika i na različitim mjestima kod biljaka. Slučajevi leksičke raznovrsnosti o kojima je ovdje bila riječ svjedočanstvo su globalne raznolikosti ljudskog bitisanja kroz bogatstvo jezičkih, prvenstveno leksičkih oblika. Ovo bogatstvo treba njegovati i slaviti. Svijet u kome bi samo jedan jezik bio dominantan bio bi jednako dosadan kao i priroda u kojoj bi postojalo samo jedno drvo i samo jedna životinja.

Svi navedeni primjeri ujedno su ono na osnovu čega nam jezik daje identitet na sva tri leksička nivoa pomenuta u uvodnim razmatranjima. U velikom

broju slučajeva radi se o duboko ukorijenjenim osobinama na dubinskom nivou leksičkog identiteta (npr. u tome kako govorimo o mjerama, bojama, itd.). Jasno je prisutan i razmjenski nivo leksičkog identiteta, mnoge od formula koje koristimo koristeći riječi u kontekstu sele se iz jednog jezika u drugi, ovo je posebno izraženo u evropskom grčko-latinskom kulturnom krugu kome pripadamo. Konačno, površinski sloj izrazit je u uspostavljanju novih terminologija. To što danas kažemo *telefon* a ne *brzoglas*, *bicikl* a ne *velosiped* ili *mjenjač* a ne *šalthebl* zapravo je rezultat djelovanja određenih elita u formiranju leksike za nove tehnologije i onda prihvatanja jednih a neprihvatanja drugih rješenja. Tako onda ne samo da imamo raznovrsnost u načinu na koji 7151 jezika naše blijede plave tačke (kako je gledajući iz astronomskih odnosno poetskih daljina Zemlju zvao brilijantni popularizator nauke Karl Sagan) organizuje svoj rječnik, daleko veću raznovrsnost imamo kod osam milijardi govornika tih jezika. Svakom od tih govornika jezik koji govore organizuje mentalni rječnik i daje mu jezički identitet, prvenstveno pomoću leksike koju koriste. Kako svako od nas zna različit broj različitih riječi, i tih jezičkih identiteta je osam milijardi. Na nama je da te identitete njegujemo i da njihovo bogatstvo slavimo.

Literatura

Berlin, Brent, Paul Kay (1969), *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*, University of California Press, Berkeley

Boroditsky, Lera (2011), "How language shapes thought", *Scientific American*, februar 2011.

Comrie, Bernard (2021), *Typology of Numeral Systems*, Max Plank Institut, Leipzig https://lingweb.eva.mpg.de/channumerals/TypNum_Latest_21ho.pdf

Friedman, Viktor (1999), *Linguistic Emblems and Emblematic Languages*. *On Language as a Flag in the Balkans*, The Ohio State University, Columbus

Jakobson, Roman (1966 [1959]), "On Linguistic Aspects of Translation", u: Reuben A. Brower, ur., *On Translation*, 232–239, Oxford University Press, New York

Kordić, Snježana (2010), *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb

Lado, Robert (1957), *Linguistics across Cultures. Applied Linguistics for Language Teachers*, University of Michigan, Ann Arbor

Lameli, Alfred, Jürgen Erich Schmidt, Peter Auer, ur. (2010), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation* 1, De Gruyter Mouton, The Hague

Palmer, Garry (1996), *Toward a Theory of Cultural Linguistics*, University of Texas Press, Austin

RMS (2011), *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad

Sapir, Eduard (1921), *Language. An Introduction to the Study of Speech*, Harcourt, Brace, New York

Sharifian, Farzad (2017), *Cultural Linguistics*, John Benjamins Publishing Company, Philadelphia

Šipka, Danko (2019), *Lexical Layers of Identity*, Cambridge University Press, Cambridge

Trask, Robert Lawrence (2000), *The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Chicago / London
Whorf, Benjamin Lee (1956), *Language, thought, and reality*. *Selected writings*, Edited and with an introd. by John B. Carroll. Foreword by Stuart Chase, MIT Press, Cambridge
Zgusta, Ladislav (1971), *Manual of Lexicography*, De Gruyter Mouton, The Hague

THE GEOGRAPHY OF WORDS: THE DIMENSIONS OF CROSS-LINGUISTIC LEXICAL DIVERSITY

Abstract

This paper is intended for an educated general audience. It addresses lexical fields known for cross-linguistic lexical diversity. It also analyses the dimensions of global lexical variation. Cross-linguistic variation is mostly a reflection of the peculiarity of cultures served by the languages in question. The study of global lexical richness, which finds its expression in variation, is in fact a contribution to documenting global cultural diversity. In this paper, the dimensions and examples of lexical variation are presented in an accessible manner, while making references to the sources where these issues have been formally analyzed.

Key words: language and culture, cross-linguistic lexical variation, the lexicon, lexical equivalence, lexical anisomorphism